

Fényes Hajnalka – Kiss Gabriella: Az önkéntesség szociológiája

I. Bevezető

Az önkéntes munka/tevékenység végzése igen régi, bár, mint annyi másnak, különösen itt Közép - Kelet Európában, történetileg eltérő a jelentősége, ideológiai megítélése, ennek megfelelően a gyakorlati önkéntesség is. Érdekes vizsgálni az új társadalmi-történeti körülmények között: milyen új igény merül fel iránta, milyen új társadalmi-gazdasági, akár politikai szerepe jelentkezik, milyen új jegyei, típusai, motivációs bázisa mutatkozik, pl. a posztindusztriális társadalom, a posztmodern társadalom, az információs társadalom, network-társadalom, az élménytársadalom, a tanuló-társadalom, a szabadidő-társadalom, a projekt-társadalom, az öregedő társadalom, az anómiás társadalom stb. folyamatainak fényében, hogy a későmodern társadalom leggyakrabban emlegetett – igen beszédes – elnevezéseit soroljuk.¹

Jelentőségének felismerését mutatja, hogy az ENSZ 2001-et az Önkéntesség Nemzetközi Événé, majd az Európai Bizottság javaslatára az Európai Tanács 2011-et az Önkéntesség Európai Événé nyilvánította.

Magyarországon, különösen a 90-es évek óta – bár hullámzóan - növekedett az elvégzett önkéntes munka mennyisége, és egyre inkább felismerik jelentőségét, közvetlen és közvetett hasznát a társadalom, a közösség, az egyén, a munkavállaló és a munkaadó számára egyaránt. Természetesen mindezek következtében erősödik a hazai kutatása is (Bartal Annamária, Czike Klára, Kuti Éva stb.). A kutatások legfontosabb témái :

- a fogalmi tisztázás, a megközelítések, sajátosságok elemzése,
- motiváció-kutatás, az önkéntesség típusainak kidolgozása,
- makro-statisztikai kutatások (elsősorban a részvétel és a demográfiai jellemzők kapcsolatának vizsgálata).

Az elemzés során az önkéntes munka négy dimenzióját lehet elkülöníteni, amelyek mentén funkciói is csoportosíthatók:

- társadalmi-közösségi dimenzió (elsősorban a társadalmi inklúzió - exklúzió kérdését, közösségépítő szerepét, az emberi erőforrás és a társadalmi tőke képződéséhez történő hozzájárulását vizsgálják),
- gazdasági dimenzió (beleértve az érzelmegazdaságot is: Hámori B. 1998) - azaz anyagi, szellemi, pszichés értéktermelő voltát, a költség- és munkaidő-ráfordítás és megtérülés nagyságát (pl. bérmegetakarítást),
- politikai dimenzió (társadalmi szervezetekben pl. pártokban, szakszervezetekben, új társadalmi mozgalmakban való részvétel, feladat és funkcióvállalás, politikai szocializáció, demokratikus értékrend alakítása stb.),
- szociálpszichológiai dimenzió (az önkéntesség szubjektív értelme, jutalma, szocializációs funkciója, motívumai, attitűdök, identitás, emberi erőforrás, pszichoszociális funkciói révén az anómia csökkentése stb.).

¹ Sokasodnak azok a társadalmi jelenségek, amelyek növelik az önkéntesség iránti igényt: pl. a jóléti társadalom válsága, a civil szféra erősödése, a munkatársadalom vége, a munka csökkenése, atipikus formáinak terjedése, a magas munkanélküliség, az új foglalkoztatási stratégiák, a tanulás érték módosulása, az informális munka és az informális tanulás térnyerése, a megnövekedett szabadidő, a munka és a szabadidő keveredése, az önmegvalósító életforma terjedése, az öregedő társadalom és a gyengülő gondoskodó állam feszült viszonya, az anómiás társadalom (integráció- és identitászavar), a projekt-társadalom jelenségei: új típusú elkötelezettség és lojalitás, rövidebb, projektre tervezett munka, módosuló munkaerőpiac, lineáris karrierutak vége, új típusú szocializáció (kísérleti szocializáció), az ifjúság új helyzete (ifjúsági moratórium, posztadoleszcencia, választásos életút, campus-lét stb.), hogy csak a legfontosabb tendenciákat említsük, és az összefüggést jelezzük a kortendenciák és az önkéntes munkavégzés jelenlegi specifikumai között.

A rendszerváltás után új szakasz kezdődik az önkéntes munkában, nagyobb a kínálat és a kereslet iránta. Bár számos tendencia és társadalmi folyamat miatt nagy szükség volna rá, figyelembe véve értékeit és funkcióit, de nálunk kisebb mértékű, mint Nyugaton, mert a jóléti szolgáltatások alacsony foka növeli a családi, rokoni gondoskodás (különösen az „öszülő társadalomban”) és a baráti, szomszédági kölcsönös segítségnyújtás iránti igényt. Ez időt, energiát és motivációt von el az önkéntes munkától. Továbbá a társadalmi időstruktúra jellegzetességei, a foglalkoztatásban, a háztartásban töltött nagyobb időarány, az önkizsákmányoló túlmunka, a kevés szabadidő csökkentik jelenlétét (Falussy, B. 2004), míg más tendenciák ösztönzőleg hatnak fejlődése irányába, szükségletet alakítanak ki iránta. Komoly szerepet szánnak neki a különböző társadalmi problémák (pl. munkanélküliség) enyhítésében. Erősödik a civil szféra, több az olyan civil szervezet, amely önkéntes munkásokat alkalmaz. A hasznos, értelmes szabadidő-eltöltés iránti igénynövekedés, a változó, kevésbé altruista motivációjú önkéntes tevékenységek terjedése is vonzóbbá teszi, különösen a fiatalok számára.

Hazai jelentőségének felismerését mutatja, hogy 2005 óta már törvény szabályozza a vele kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket. Az Önkéntesség Európai Éve – amelyhez Magyarország is csatlakozott, célul tűzve a hazai önkéntesség kultúrájának fejlesztését – még jobban tudatosítja értékeit és erősíti jelenlétét.

II. A témakör fő kérdései

1. Az önkéntesség definiálási problémái

Az önkéntességnek számos meghatározása létezik, amelyek jellegzetes értelmezési keretekhez illeszkednek – ezt a használt kategóriák sokfélesége is mutatja. Forgalomban van több elnevezés is („önkéntes munka”, „önkéntes tevékenység”, „önkéntes aktivitás”, „önkéntesség”), amely a történetiség jegyét magán viselő társadalom jellegéhez, az általa formált főbb típusokhoz, illetve az önkéntesség szűkebb-tágabb értelmezéséhez igazodik. Érthető, hogy a klasszikus munkatársadalom idején elsősorban „önkéntes munkáról” beszélnek, majd a későmodern társadalmakban a munkacentrikusság csökkenésével, új scenáriók felmerülésével (Kiss G. 1994) kerül előtérbe a „munkatevékenység”, a semlegesebb „önkéntes aktivitás” és az „önkéntesség” kategóriája. A fogalmak viszonyának tisztázására van szükség, amelyeket néha szinonimaként, néha megkülönböztetesként használnak. A definíció kielégítő voltához az önkéntesség minden vonatkozását: az önkéntest; az önkéntes aktivitást és szervezeti feltételeit; a külső identifikáció alanyait is figyelembe kell venni.

Igaz ugyan, hogy minden önkéntesség és minden önkéntes bizonyos tekintetben egyforma, így az önkéntesség kritériumait meg lehet adni, de ugyanakkor az is igaz, hogy mindig egyedi és sajátos is. Ez utóbbira különösen kell figyelni, mert az önkéntesség XXI. századi formája – az individualizáltabb életvitelből, a biográfia nagyobb szerepéből adódóan (Hustinx, L.- Lammertyn, F. 2003) – az önkéntesek és az önkéntes tevékenységek sokféleségét, típusainak bővülését hozta létre. Így - éppen sokszínűsége miatt - a helyes törekvés: az önkéntesség legtágabb értelmezése és olyan elnevezése, amely megengedi, hogy minden formája beleférjen, egyben kizárjon ide nem sorolható tevékenységeket.

Az önkéntes munka négy legfontosabb jegyét az alábbiakban adhatjuk meg:

1. Anyagi ellenszolgáltatás nélküli (bár lehet anyagilag támogatni az önkénteseket foglalkoztató szervezeteket, illetve a munkavégzés során felmerült költségeket el lehet

számolni) - ezzel ki lehet zárni a fizetett munkát (a bérmunkát), a viszonyossági elven nyugvó kalákát és a honorált „polgári munkát” (Beck, U. 2009).²

2. Mások számára végzett, teleologikus jellegű, általában segítő célú, a közjó vagy egy ügy érdekében végzett aktivitás (anyagi- szellemi javak, szolgáltatások előállítás) - ezzel ki lehet zárni a tisztán szubjektív indíttatású és önérdékű tevékenységeket, pl. játék, amatőr tevékenységek, hobbi.³ Nem sorolják ide az elsődleges kapcsolatok (családi, rokoni, baráti, szomszédsági) körében, a közvetlen környezetben végzett tevékenységeket (pl. betegápolás, gyermekfelügyelet stb.), de önkéntes tevékenység a „politikáért élés” (pl. az új társadalmi mozgalmakban való részvétel), de nem az „a politikából élés”, a honorált politikai tevékenység (pl. képviselőség).

3. Önként, szabad elhatározásból, szabad akaratból végzett, nem kötelező jellegű. Ezért nem sorolható ide a régi „társadalmi munka”, vagy bármilyen kötelező jellegű közösségi munka, pl. a tervezett érettségít megelőző kötelező közösségi munka. C. Offe (1990) is az önkéntességet hangsúlyozza a kritériumok között, a meglévő formális vagy informális elköteleződés vagy megszerezhető előnyök ellenére.⁴

4. Belső (szubjektív, értékorientált) vagy külső (instrumentális, de nem közvetlenül anyagi) indíttatású vagy motivációjú. Napjainkban az önkéntességet növekvő „reciprocitás” jellemzi, azaz nem egyoldalú paternalisztikus viszonyról van szó az önkéntes és tevékenysége alanyai között, hanem kölcsönös előnyöket, hasznokat ismernek el.

Az említett négy „differencia specifika”, megkülönböztető jegy, az önkéntes munkát elsősorban a „fizetett munkától” választja el minden vonatkozásban, amennyiben ez a munka bérmunka, amit külső kényszer, instrumentális motiváció (a megélhetés biztosítása) dominál. A bonyolult kritériumok jelzik a köznyelvi és a tudományos kategória-használat problémáit is – az eltérő fogalomhasználat mögött eltérő értelmezések állnak. A legrégebbi és a köznyelvben a legerjedtebb az „önkéntes munka” elnevezés, amelynek vitatható alkalmazhatóságával hazai kutatók is foglalkoznak. A Czike - Kuti szerzőpár (Czike K. - Kuti É. 2006), az önkéntesség jeles hazai kutatói, amellett érvelnek, hogy az „önkéntes munka” kifejezést az „önkéntes tevékenységgel” váltsuk fel, mert: „arra a különbségre szeretnénk a figyelmet felhívni, hogy az önkéntesség nem tekinthető munkának a szó hagyományos értelmében, hiszen a munka olyan szerződéses tevékenység, amelyért mindenképpen fizetség jár. Az önkéntes tevékenység fogalom pedig lehetőséget ad arra is, hogy az önkéntességet a lehető legtágabb, munkán túli értelemben használhassuk, azaz a közösségért, a társadalomért végzett fejlesztő, értékteremtő tevékenységként fogjuk fel.” (Czike K. - Kuti É. 2006. 24-25.) A szerzőpáros argumentációja azonban nem jó, mert „a bérmunka” jellegzetességeit azonosítja „a munkáéval”. A munkának és a bérmunkának összemérésén kell túllépni, és nem feltétlenül

² A „polgári munka” fogalmát elméletileg legteljesebben U. Beck dolgozta ki. „A polgári munkáért pénz jár... így az társadalmi elismerést kap és felértékelődik. A polgárimunka-díjban részesülők a köz számára fontos és hatékony polgári munkát végeznek...” (Beck, U. 2009. 190)

³ A hobbi kedvtelésből, passzióból, szabadidőben állandó jelleggel végzett foglalatosság. Véleményünk szerint önmagában nem önkéntes munka, mert bár önkéntes és a szubjektív hasznon túl társadalmi haszna is van, másokért végzett jellege csak nagyon áttételesen jelentkezik, tehát nem felel meg a mások számára végzett munka kritériumának. Ha viszont mások javára végzett tevékenységről van szó, akkor önkéntes munkának számít minden szabadidős tevékenység, pl. a jótékonyági célból végzett sport, amatőr művészi tevékenység vagy bármely politikai szervezetben fizetés nélküli tevékenység, mandátum-betöltés.

⁴ Az elkötelezettség az önkéntességet pozitívan motiválja, ezáltal növelheti mértékét és jelentőségét. Közgazdaságtanban, szociálpszichológiában ismerős „ az elkötelezettségi hatás (endowment effect): azokat a javakat, amelyek iránt az ember elkötelezett, sokkal magasabbra értékeli, mint amelyek nem hozhatók kapcsolatba elkötelezettségével.” (Hámori B. 1998:17) Az elkötelezettség erősíti az altruista beállítottságot, ezért az egyén anyagi ellenszolgáltatás nélkül is képes cselekedni. Ez mind a négy – az önkéntességre szintén vonatkoztatható - weberi cselekvéstípusánál (tradicionális, affektív, értékracionális, célracionális) működik – bár eltérő módon.

a munka fogalmának használatán. A munkafilozófia, a munkaantropológia és munkaszociológia a munkát árnyaltabban láttatja, és nem azonosítja a munkatársadalom bérmunkájával. Különösen nem azonosítható a munkatársadalom nyilvánvaló válságakor, a munka világának radikális átalakulásakor.

Ugyanakkor valóban vannak érvek és tanulmányok, amelyek - a munkatársadalom végével, vagy legalábbis jelentős átalakulásával - a tevékenység régi-új fogalmának használatát tartják bizonyos esetben szükségesnek. R. Dahrendorf a bekövetkezett változásokat vizsgálva a munkatársadalmat felváltó „tevékenységtársadalom” vízióját veti fel, ahol visszaszorul a munka hagyományos formája és jelentősége, és a tevékenységszerű aktivitások erősödnek, amelyekben nemcsak az instrumentális cél a fontos, hanem magából a részvételből fakadó értékek, szubjektív jelentések, az önmegvalósítás lehetősége, mások által is elismert értelme, haszna (Dahrendorf, R., 1985). A tevékenységszerű aktivitásoknak azonban csak egyik esete a mások számára végzett önkéntes tevékenység.

Más felfogás szerint nem kell feltétlenül a munka fogalmának használatán túllépni, lehet a munka világának módosulásait figyelembe véve a munka fogalmát kiterjeszteni úgy, hogy a mai tendenciák következményei is beleférjenek. Így vezetik be „a munka triád fogalmát”: megkülönböztetve a „fizetett munka”, az „önkéntes munka” (önkéntes, nem fizetett, mások számára végzett) és az „önértékű” (önkéntes, nem mások számára végzett, szubjektív jelentéssel és értékkel bíró) formáit.⁵ (Hustinx, L.- Lammartyn, F. 2003, Mutz, G. 2002)

Még árnyaltabb felosztás a fizetett foglalkozás; a nem fizetett, de társadalmilag hasznos tevékenységek; a viszonyossági alapon végzett tevékenységek; a sport- és szabadidős önértékű (azaz a nem klasszikus, nem anyagi értéket előállító) tevékenységek elkülönítése. (Perret, B. – Roustang, G. 1993)

Amennyiben, mint már említettük az új típusú munka terjedésével az önkéntességnek is új, változó és pluralizált modellje alakul ki, többféle elnevezést is használhatunk egymás mellett a konkrét szituációnak megfelelően.

„Mások számára végzett *önkéntes munkáról*” beszélhetünk, ha eltolódik a hangsúly a külső, a termelő jellegű, a materiálisabban mérhető, számszerűsíthető hozadéka felé, amit leginkább a gazdasági aspektusa fejez ki. Atipikus munkaformáról van szó, a gazdasági igény is nagy iránta, az egyének is preferálják a növekvő munkaerő-piaci tapasztalatszerzés kívánatossága miatt. Gazdasági haszna, munkaerőpiaci értéke nem szüntetheti meg „a mások számára való önkéntes munka” jellegét.

⁵ Az új típusú munka modelljének terjedésével, amelyben a munka jelentése kitágul, sokféle formát ölt, az önkéntesség új modellje is kialakul. Az önkéntes munka a tradicionális formájában az egyházi és a társasélethez kapcsolódott, (azaz hagyományosan volt csoportképző funkciója). Később, a jóléti állam kialakulásával, méginkább a harmadik szektor fejlődésével tovább módosult az önkéntes munka jellege és szerepe. A fizetett munkával előállított szolgáltatások egyik kiegészítője lesz, szakmailag tervezett és célzott szolgáltatás. Ezzel inkább közeledik a fizetett munka jellegéhez, bár – fogalmához híven - őrzi távolságát. Ez a folyamat összhangban van a munkatársadalom bérmunkacentrikusságával, amennyiben a munka egyre inkább iskolázottságot és szaktudást igényel. A változás a későmodernitásban még ellentmondásosabbá formálja a viszonyt a szakmunka és az önkéntes munka között. Amennyiben egyaránt erősödik a kapcsolata az önkéntes munkának az állami, a for-profit és a non-profit szektor szervezeteivel, kezd úgy viselkedni, mint a fizetett munka, a főszektor: professzionalizálódik, erősödik és gazdagodik szervezeti jellege, keresletre reagál és hatékonyságra törekszik. Az önkéntes munkának a növekvő komplexitása és a szociális problémákra fókuszálása növeli a speciális tudású és tapasztalatú szakember iránti szükségletet az önkéntes munkában, szemben a korábbi alapvetően nem szakemberek által végzett önkéntes munkával. Ebben a szemléletben a változó munkaerő-piaci, a munkaviszony megszakíthatóságával, a foglalkoztatottság és életutak fragmentálódásával eljutunk a „munka triád modelljéhez”, amelyben a fizetett-, az önkéntes- és az önértékű formák egymást kiegészítik, sőt, egyre inkább egymást átható alternatívák lesznek a munkaerőpiacon, a foglalkoztatottságban, de az egyén életútjában akár egyidejűleg, akár az életút folyamán egymást váltva, megfelelően a biográfiai és kínálati meghatározottságnak. Ezért is tekintenek az önkéntes munkára, mint a munkanélküliség értékes helyettesítőjére.

„Mások számára végzett *önkéntes tevékenység*” az önkéntes tevékenység egyik esete, ha az egyén számára a szubjektív, önérdékű, nem materiális hozadéka az erősebb, és jelen van a mások számára végzés valamilyen formában, megkülönböztetve azoktól az önkéntes tevékenységektől, amelyek nem mások számára végzett aktivitások.

„Az *önkéntesség*” és „az *önkéntes aktivitás*”: semleges kifejezések, minden formára használhatók.

A kategóriák reménytelen akadémikus elkülönítése helyett eredményesebb, szociológiailag kezelhetőbb – a viták mögött meghúzódó elméleti és gyakorlati kérdésekre, a társadalmi változás folyamatára, magának a munka világának, illetve az önkéntes munka terepének az átalakulására fókuszálni:

- ami rátereli a figyelmet ismét a munkán kívüli kategóriákra,
- kiemeli továbbá az önkéntesség sokféleségét, hogy egyes formái inkább a munka, míg mások inkább a tevékenység jegyeit hordozzák,
- megmutat egy új tendenciát: a professzionalizáció erősödésével, a formális önkéntes munka szervezeti jellegének színesebbé válásával csökken a fizetett munka, az önkéntes munka és az önkéntes tevékenység különbsége, nő a tevékenység jellegű önkéntes munka részaránya és elismertsége.

Fel kell hívni itt a figyelmet arra, hogy a kutatók általában kevés figyelmet fordítanak az önkéntes aktivitások vizsgálata során a demokratikus társadalom szempontjából rendkívül fontos önkéntes politikai tevékenységre, a „nem fizetett politizálásra”. A „fizetett politizálás”, a „politikából élés” virágzása, a társadalmi jelenségek gyakori átpolitizálódása idején gyakorlati és elméleti szempontból is fontos a kellő differenciálás, a fizetett és nem fizetett politizálás megkülönböztetése. Ennek árnyaltságát még tovább fokozhatja - a kettő közötti átmenetet képviselő - az U. Beck által népszerűsített honorált „polgári munka” problémakörének bekapcsolása (Beck, U. 2009). A „nem fizetett politizálás” kérdése még erőteljesebben vetődik fel a növekvő szabadidő és a gyarapodó globális és lokális társadalmi problémák idején, amely tendenciák erősítik „a politika visszavételének” demokratikus óhaját (Dalminé Kiss G. 1997).

A politizálás mellett hasonlóan kevés figyelmet szentelnek más szabadidős tevékenységekre is jelentőségükhöz, növekvő időarányukhoz mérve. Napjainkban azonban a teljes jogú társadalmi tagság megőrzése, a kirekesztődés megakadályozása a nem fizetett munka térnyerésével lehetséges, amely teret enged a szabadidős tevékenységek kibontakozásának, emberi és társadalmi erőforrásként történő elismerésének. De jelenleg „semmilyen garancia nem látszik arra, hogy az ilyen tevékenységek társadalmi elismertsége hasonlóvá válhatna a fizetett munkáéhoz. Valószínűbbnek tűnik, hogy ez egyfajta másodrendű állampolgárságot hoz létre, csak részleges választ kínálva így a kirekesztés problémájára.” (Török E., 2006:123) „Komoly szabadidős perspektívában”, értékes társadalmi tevékenységként látatva az önkéntes tevékenységet talán növelni lehet elismertségét.

2. Az önkéntesség elméleti alapjai, értelmezési keretei

Ez a kérdéskör alkalmas az önkéntes munka sajátosságainak és történetiségének feltárására. Az önkéntesség két jellegzetes szociológiai elméletét emelnénk ki: „az önkéntesség modernizációs paradigmáját” (Hustinx, L.- Lammertyn, F. 2003) és „az önkéntesség, mint komoly szabadidős tevékenység paradigmáját” (Stebbins, A. R. 1996).

Az önkéntesség modernizációs paradigmája

Az önkéntes munka szociológiai értelmezésére a legalkalmasabb a legtágabb keretbe, a „modernizáció perspektívájába” helyezni.

Új elméleti keretet ad, mert lehetővé teszi a legáltalánosabb, a legszélesebb szociális kontextusba vonást, és a társadalmi változásra, átalakulásra teszi a hangsúlyt, amely megváltoztatja az önkéntesség társadalmi bázisát és jegyeit. A modernizáció a tradicionális életmódok, életvitelek, életstílusok gyengülését hozza, és erősíti az új önkéntesség alapjait, jellegzetes változás történik az önkéntesség jelentésének és sémáinak tekintetében. Az önkéntesség modernizációs paradigmájának elsődleges értelmezési alapja U. Beck „reflexív modernizációs elmélete” (Beck, U. et al. 1994), de a paradigma illeszkedik más elméletekhez is, pl. M. Castells felfogásához, aki szerint napjaink egyéne a kollektív és reflexív determináció kettősségének dinamikája által meghatározott (Castells, M. 2000).

Az új társadalmi paradigma szerint erősödik a reflexíven tervezett élet, az önkéntesség stílusának biográfiai beágyazottsága, nő szabadságfoka, aminek következménye a nagyobb belső bizonytalanság és kockázat, a véletlentől függés (Beck, U. 2003). Ezek alakítják az önkéntesség alapvető ideáltípusait: a „kollektív önkéntességet” és a „reflexív önkéntességet”, illetve a „kevert típusú önkéntességet”, ami természetesen a leggyakoribb. Ezeket majd az önkéntesség típusainak tárgyalásánál fejtjük ki bővebben.

Az önkéntesség, mint komoly szabadidős tevékenység

Egy másik, kétségtelen szűkebb paradigma - de az önkéntesség jellegzetességei és legfőbb társadalmi bázisai (szabadidővel rendelkezők) szempontjából jól hasznosítható - az önkéntes tevékenységeknek a szabadidő keretébe vonásával alakul ki. Hiszen az önkéntes tevékenység - a latin eredetű voluntarizmus szó jelentéséhez híven - szabadidőben szabadon választott tevékenység.

A társadalmi változás egyik legfontosabb jegye, a szabadidő jelentőségének növekedése. Nemcsak arról van szó, hogy a szabadidős elfoglaltságok révén megszerezhető társadalmi és személyes többlet visszaáramlik a munkaszférába, hogy a szabadidő behatol a munkaidőbe, vagy a munkaidő a szabadidőbe (lásd az önkéntes munkát), hogy a tevékenységszférák keverednek, hanem a szabadidős tevékenység elveszti másodlagos szerepét, önmagában is értékűvé válik. (Kiss G. 1994)

Ebben az értelmezésben az önkéntes tevékenység a szabadidő komolyan veendő perspektíváját jelenti. Az önkéntes tevékenységnek csökken az altruista jellege, nő reciprocitása, szubjektív önértéke, beleértve akár az örömszerzés, a szórakozás szükségletét, motivációját is. De ahogyan a nem fizetett munka presztízse is alacsony, úgy a szabadidős önkéntességnek is. Ezen a nem kellő közösségi elismertségen kellene változtatni.

A „szabadidő perspektívának” alkalmazása több előnnyel jár: nemcsak definiálja és magyarázza az önkéntességet (amennyiben munkaidőn túli szabadidőt igényel), de lehetővé, sőt kötelezővé tesz egy összehasonlító elméleti megközelítést, amely megmutatja - a szabadidővel való kapcsolata alapján - a különbséget a sokféle önkéntes aktivitások között, az eltérést és távolságot más motivációjú, célú, funkciójú és jellegzetességű tevékenységek között, szabadidős és nem szabadidős tevékenységek között. Alkalmazása előnyös az önkéntes munka kutatása szempontjából is, de új perspektívát nyithat a szabadidő-kutatás szempontjából is. Ennek ellenére A. R. Stebbins szerint (Stebbins, A. R. 1996) a komoly szabadidős perspektívában való láttatás nem eléggé alkalmazott megközelítés egyik területen (a szabadidő és az önkéntességkutatásban) sem, mert nem tűnik elég komolynak és lényegesnek a szabadidős perspektíva egy olyan méltósággal felruházott aktivitás tekintetében, mint az önkéntesség. A szabadidős aktivitások jelentőséggel való felruházása növeli a paradigma elfogadásának, pozitívabb értékelésének lehetőségét, amennyiben kimutatható, hogy az önérdekekkel és önértékekkel is bíró „szabadidős önkéntesség” nemcsak egyéni, de társadalmi hozadékkal, haszonnal is bír. Ezek a szabadidős tevékenységek egyszerre szolgálják magunk és mások érdekeit (Kaplan, M. 1975).

Szükséges tehát egy differenciált szemlélet, amelynek alapján megkülönböztethetjük a munka jellegű (szabadidős) „önkéntes munkát” (pl. önkéntes részvétel egészségügyi szolgáltatásnyújtásban) a kifejezetten szabadidős „önkéntes tevékenységtől” (pl. orvosok „bohóc doktorkodása” vagy művészi csoportban való jótékonyági fellépése).

A szabadon választott szabadidős tevékenység, pl. a sportolás nem önkéntes tevékenység, csak ha valamiképpen mások hasznára végezzük. A szabadidős „önkéntes tevékenység” értékét nem gyengíti, hogy saját nem anyagi haszna és élvezete, értéke van. Különösen az „élménytársadalom” (Schulze, G. 2000, 2003) fényében beszélhetünk az élményt, a szenzációt, a szórakozást biztosító önkéntes tevékenységek iránti érdeklődés növekedéséről és értékeléséről – különösen fiatalok körében.

3. Az önkéntesség funkciói

Megkülönböztetjük gazdasági – társadalmi-közösségi – politikai – szociálpszichológiai funkcióit, és elkülöníthetjük társadalmi és egyéni hasznát.

Gazdasági funkció

Az „önkéntes munka” esetében a legnyilvánvalóbb ez a funkció, hiszen a gazdaság dinamikus szektora, gazdasági hasznot hajtó atipikus munkavégzés. Lehetővé válik általa:

- a társadalmi erőforrások gyors, hatékony, célirányos mozgatása, felhasználása,
- jelentős anyagi érték-előállítás a termelő- és szolgáltató szektorban,
- a munkaerőpiac, a foglalkoztatás bővítése,
- a munkanélküliség káros hatásainak gyengítése,
- munkahelyi tapasztalatszerzés, „szolgáltatás tanulás”,
- a munkaerő formális és informális képzése.

Társadalmi-közösségi funkció

Túl mutat az önkéntesség egyéni perspektíváján, természetesen nem tőle függetlenül. Itt elsősorban a társadalmi inklúzió, -exklúzió kérdését, közösség- és csoportképző,⁶ illetve közösség és csoporterősítő szerepét, a társadalmi tőkeképződéshez (kapcsolati tőkéhez)

⁶ Fontos funkciója a csoportképző szerep, amit az OTKA kutatás („Campus-lét” a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatások, csoportkultúrák”) - amely az empirikus elemzésünk keretét képezi - elemzésének fókuszába állít. Az önkéntesség csoportképző szerepének vizsgálatát a csoportlét, a közösség régi és mai szerepébe és helyzetébe, keretébe kell állítani. Történetileg tekintve a csoport, a közösség a tradicionális társadalmakban kiemelkedő fontossággal bír, az önkéntes munkának hagyományosan erős a csoportképző szerepe az egyházi és közösségi indíttatása miatt. A tradicionális önkéntes munkát tagsági csoportokban végezték egy életre szólóan. Ma individualizáltabb a csoporthoz való viszony, de nem kevésbé fontos, hanem más. Az egyén nem rendelődik alá a csoportnak, kreatívan és szabadon formálja a változó viszonyt. A csoportokhoz való tartozás rövidebb idejű, ritkán tagsági jellegű, inkább programcentrikus, szerződéses. A csoportba való involválódás gyengébb, ezért a kölcsönhatás mindkét vonatkozásban szintén gyengébb, ez nem annyira gyengíti, inkább változtatja szocializációs funkcióját. Az önkéntes munka vagy tevékenység több vonatkozásban betölt csoportépítő, csoportformáló szerepet.

- Először is mások javára végzett tevékenység, jellegzetes kapcsolat alakulhat ki sajátos csoportokkal, amelyek létében javító, melioratív funkciót lát el. Csoportokban vehet részt és csoportokért dolgozhat.

- Csoportépítés megtanulása, a kommunikatív racionalitás terjedéséhez szükséges készségek, pl. együttműködés, elfogadás, megértés, kölcsönösség stb. megtanulása.

A kutatások egyik kérdése, hogy az önkéntes milyen csoportokban vesz részt és melyek az önkéntes munka alanyai. A célcsoportok sokfélék, de leginkább a periférikus helyzetűek, a társadalom fősodrából kiszoruló, pl. munkanélküliek, szegények, megváltozott egészségállapotúak stb., nyugdíjasok. A csoportok számára az önkéntesség prevenció és korrekciós lehetőséget kínál. (Czike K. – Kuti É. 2006. 59)

Az általános funkciók módosulnak a demográfiai csoport-hovatartozás szerint, pl. fiataloknál, időseknel, nőknél stb. A fiatalok és a nők inkább preferálják a csoportos tevékenységet.

történő hozzájárulását, a konfliktuskezelés informális tanulását, a társadalmi érzékenység és felelősségvállalás növelését, megkülönböztetetten a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok (öregék, szegények, különösen gyermekszegénység által érintettek, betegek, megváltozott képességűek, munkanélküliek, bevándorlók stb.) irányába - mint az esélyegyenlőség elősegítőjeként - vizsgálhatjuk.

Politikai funkció

Az önkéntesség közérdekűsége, elkötelezettsége révén politikai jelleget nyerhet: közvetlenül (pl. Greenpeace mozgalom), illetve áttételesen:

- amennyiben mások (egy ügy, a közjó) javára végzett tevékenység,
- a társadalmi nyilvánosság, a demokrácia gyakorlása,
- a politikai részvétel (globális és lokális) gyakorlása, aktív állampolgárság elősegítése, a „politikáért élés” és nem „a politikából élés” erősítése,
- a politikai-állampolgári szocializáció: demokratikus értékek és készségek elsajátítása (pl. felelősségvállalás, szolidaritás, társadalmi tudatosság, együttműködés, esélyegyenlőség stb.).

Szociálpszichológiai funkció

A szociálpszichológiai funkció az önkéntesség szubjektív értelme, jutalma által töltődik be.

- *Szocializációs funkció:* az önkéntes munkának és tevékenységnek, különösen a fiatalok vonatkozásában kimagasló a többirányú: beilleszkedést segítő, személyiség fejlesztő, szakmai- és politikai szocializációs funkciója. A szocializáció hagyományos formái mellett új szocializációs színterek jelennek meg.
- *Mentálhigiénés funkció:* a társadalom egészségi és mentális állapotának javítása, az anómia társadalmi jelenlétének gyengítése, a társadalmi elégedettség növelése, a mentális problémák, a devianciák, a munkanélküliség, a magányosság pszichés kárainak csökkentése, mentális védelemnyújtás (prevenció és korrekció) értelmes és respektált tevékenységvégzéssel.

Anómiás társadalmunkban erre egyre nagyobb szükség van prevenció, védő és korrekciós funkciójára. A mentálhigiénés funkció kapcsolatba hozható a motívumok, attitűdök, identitás, értékvilág kérdéseivel.

Mint korábban említettük, megkülönböztetjük az önkéntesség egyéni és társadalmi hasznát (Stebbins, A. R., 1996).

Az egyéni haszna:

- a közvetett anyagi megtérülés,
- az egyén számára egzisztenciális és mentális stabilitás biztosítása,
- önmegvalósítás, önkifejeződés, önjutalom,
- személyiségfejlesztés,
- formális és informális tanulás
- rekreáció, szórakozás.

Társalmi-közösségi haszna:

- a társadalmi integráció, a csoportba involválódás segítése, a kiilleszkedés csökkentése, a csoport normarendszerének, az intézményes-, a szervezeti lojalitásnak erősítése, a közösségi alapok megszilárdításának segítése, esélyegyenlőség növelése,
- társadalmi tőkeképződés: formális és informális kapcsolatok építése és gazdagítása három vonatkozásban: kliensekkel (akikért), más önkéntesekkel (akikkel), a hivatalos intézményekkel és képviselőikkel,
- a csoport térben-időben lejátszódó feladatteljesítményei, az önkéntesség tervének teljesítése,
- gazdasági haszna,
- szocializációs és mentálhigiénés haszna,

- politikai haszna: a demokratikus állampolgári értékek erősítése, modelladás.

A *szocializáció* kérdésével kiemelten kell foglalkozni, mert az önkéntes munkának és tevékenységnek, különösen a fiatalok vonatkozásában kimagasló a többirányú szocializációs funkciója.

Jól lehet hasznosítani a legújabb szocializációs elméleteket (Somlai P. 1997, Galland, O. 2004). Míg a tradicionális önkéntességénél a „rekonstrukciós modell” működött, azaz a közösség megszilárdítása, a kollektív önkéntesség motívumainak megerősítése volt az alapvető szocializációs cél, addig a későmodern társadalmában csökken e modell érvényessége. Az „interakcionista modell” a szocializáció individualizáltabb, aktívabb, kreatívabb jellegét, a reflexív, értelmező eljárások jelentőségét hangsúlyozza a rendelkezésre álló idő, a szabadidő hasznosításának megválasztásában.

A radikális változás különösen a fiatalok szocializációját érinti. A fiatalokra az „expresszív individualizmus” jellemző, ami megengedi, sőt megköveteli a kezdeményezést, a különböző életstílusok, tevékenységek kipróbálását. A szocializáció stabil körülmények között működő „identifikációs modelljét” a „kísérletező modell” váltja fel, ami megmutatkozik a fiatalokra jellemző önkéntes tevékenység vállalásánál, sajátosságainál, funkcióinál, motivációinál.

A „kísérletező szocializáció” nagyobb aktivitást kíván, a hagyomány szerepe kisebb lesz, kipróbálás, változtatás és újrakezdés jellemzi. A státuszút nyitottabbá, bizonytalanabbá válik, sokféle karrierút mutatkozik. Az új szocializációs trendet a meghosszabbodott és autonómmá váló ifjúsági életszakasz, a posztadoleszcencia jelensége csak erősíti. Míg a hagyományos modell szerint a fiatalok a homogénebb norma- és értékrendszer internalizációján a társadalmi szabályok asszimilációján keresztül szocializálódtak, napjainkban „az egyén különböző lehetséges utakkal szembesül: az integrációs út során egy csoport tagja lesz, a stratégiai út során versenyre kell másokkal, szubjektivistá út pedig lehetővé teszi az én eltávolítását a kultúrán keresztül. Ezek egyszerre nem adoptálhatók, és az egyénnek saját társadalmi tapasztalata fényében kell őket kezelnie.” (Galland, O. 2004: 133)

Új szocializációs színterek jelennek meg. A hagyományos formái mellett megnő a kortárs csoport, a média és az ún. „harmadik hely” szerepe, a szabadidő eltöltésének helye. Az önkéntes munka pedig tipikusan szabadidős tevékenység.

Összhangban van ezzel a fiatalokra jellemző önkéntes tevékenység: az attraktív jellegének növekedése, a változatosság keresése, a rövidebb idő, az ún. „forgóajtós” önkéntesség (Hustinx, L. 2001), a különböző tevékenységek kipróbálása. Különösen a jobb társadalmi státuszú fiatalok rendelkeznek szabadon kísérletezésre, önkipróbálásra fordítható idővel, anyagi tőkével.

4. Az önkéntesség motivációi és típusai

A szociológiai kutatásnak mindig is kedvenc témája volt a motivációkutatás, ami jelentőségét is jelzi. A motivációs modellek kezdetben egyszerűek, két vagy háromfaktorosak (altruisztikus, egoisztikus, szociális motivációjú) voltak, ma – elméleti-gyakorlati bonyolultságának, összetettségének felismerésével - inkább multifaktorális modelleket használnak. Mint minden kutatásban, itt is erősödik az interdiszciplináris megközelítés: szociológiai, pszichológiai és szociálpszichológiai, közgazdasági stb. faktorokat figyelnek. A motivációk nem függetlenek egymástól, így inkább motivációs bázisról lehet beszélni (Czike K. – Kuti É. 2006).

A vizsgálódásokban meg kell különböztetni két fontos dimenziót: az önkéntesség objektív, strukturális vonatkozását és szubjektív motivációs szintjét. A motívumok sokfélék és sokféle meghatározottságúak. Egyszerre függenek a strukturális különbségektől, a társadalmi

státuszról, a demográfiai csoport-hovatartozástól, az intézményes szervezeti keretektől; és az értékpreferenciáktól, az egyéni reflexióktól, az elkötelezettség jellegétől és erősségétől. A motiváció megfelel a biográfiai helyzetnek (kor, nem, családi állapot, anyagi-jövedelmi helyzet, lakóhely stb.), amely korlátokat is állít (pl. kevés szabadidő, pénzkeresés szükséglete, az önkéntesség végzésének rossz feltételei, alulmotiváltság stb.).

Az önkéntesség motivációjának két fő történeti típusát különböztethetjük meg: az önkéntesség *kollektív motivációját* és a *reflexív motivációját* (Hustinx, L. - Lammertyn, F. 2003).

A „kollektív motiváció” a közös orientációból, közös értékrendből fakadó kötelezettség. Hagyományosan vallási közösségek tradíciójába ágyazódik. Erős az altruista attitűd. Cél a közjó előmozdítása. Az egyéni motiváció alárendelt a közösségi érdekeknek. Nem reflektált, a közösségbe erősen integrált egyén természetes beállítódásának része. A többé-kevésbé zárt közösség által definiált, és a betöltött szereppel, közösségi szerepértelmezéssel, előírással és elvárással függ össze.

A „reflexív motiváció” erőteljesebben kapcsolódik az individualizált életúthoz, mint a közösségi léthez. Az önreflektált életút vezető elve az öncentrikusság és reflektáltság, ami új önkéntes attitűdöt alakít ki. Sajátosságait meghatározzák a későmodern társadalom jellegzetességei, így a motivációjára jellemző lesz az egoizmus, a folytonosság hiánya, a megszakítottság, a biografikus bizonytalanságból fakadó kockázat (Beck, U. 2003, Beck, U. et al. 1994). A reflexív motiváció örientáltsága határozza meg az altruizmus, a szolidaritás, a felelősség értékéhez való viszonyát. A későmodern életstílusa kevésbé altruista, kedvez - különösen fiataloknál -, az „önvezérelt instrumentális motívumoknak”. A motívumok pluralizáltsága, sokfélesége és nem koherens rendszere figyelhető meg.

Más osztályzásban a motívumok két fő típusaként a *gyakorlati-pragmatista* (főleg fiatalok) és az *altruista-idealista* (főleg idősebb vallásos emberek) motívumbázisát jelölik meg: „Az önkéntesek motivációi ezerfélék, de két jól elkülöníthető típust mégiscsak fel lehet vázolni: a társadalmi, közösségi hasznosság szempontjából mindegy, hogy valaki gyakorlatias, pragmatista értékek mentén, vagy altruista, idealista értékek birtokában önkéntes. Tulajdonképpen mindkét motiváció vallója a közösségek fejlődését, a tudatos, felelős, munkavégző állampolgárok sorát gazdagítja.” (Czike K. –Kuti É. 2006. 58.)

Czike K. és Bartal A. (2005) is vizsgálja az önkéntesek motivációit. A non-profit szervezetek önkéntesei között a következő leggyakoribb nyolc motivációt találták:

1. a szegényeken való segítség,
2. a tapasztalatszerzés,
3. a vallás, a hit fontossága,
4. a kihívás, szakmai fejlődés,
5. az erkölcsi kötelesség,
6. a szabadidő hasznos eltöltése,
7. új barátok szerzése,
8. a közösséghez tartozás.

A motivációk alapján két fő típus kirajzolódását figyelték meg összhangban a szakirodalommal:

1. A régi típusú (más elnevezéssel tradicionális vagy közösségi) önkéntességet az 1., 3., 5., 8 pontok alatt megjelölt motiváció jellemzi. Ennél a típusnál – a szakirodalomnak megfelelően - erős a vallási indíttatás, jellemző az idealisztikus-altruista attitűd, az értékelvűség, a közösségi motívum, a szolidaritás, a segítség szándéka, azaz a hagyományos – koherensebb – értékvilághoz kapcsolódik. Csoport- vagy szervezeti tagsággal jár.

2. Az új típusú (vagy modern, reflexív) önkéntességet jellemzi 2., 4., 6., 7. pontok alatt megjelölt motiváció.

Ez a típus a szakirodalom szerint is kevésbé altruista, szokás jellegű vagy spontán, inkább erőteljesebben érdekalapú, a tudatos választás, növekvő reciprocitás és professzionalizáció jellemzi. Individualizáltabb, egoistább, reflektáltabb, kreatívabb, innovatívabb, önmaga kipróbálásának vágya, az érdeklődés és az élmény vezérli. Ezért a szabadidős önkéntesség, a rövidebb elkötelezettségű, változatosságot nyújtó „forgóajtós önkéntesség” (Hustinx, L. 2001) lesz a vonzó, főleg az „élménytársadalom” (Schulze, G. 2000, 2003) fiataljai számára, összhangban „kísérletező szocializációjukkal” (Galland, O. 2004). Az új típusú önkéntesség értékrend szempontjából kevésbé koherens – bár olykor tudatosan tervezett és szervezett -, sőt megosztott, ellentmondásos és további altípusokra bontható: instrumentális- és posztmodern szemléletűre.

Az önkéntesség típusai az önkéntesség jellegzetességei, elkülönülő, sajátos motívumai alapján alakulnak ki. A fenti két nagy típuson kívül egyéb használt típus-párok:

- formális (szervezethez kötődő) – informális (nem szervezethez kötődő)
- szervezeti jelleg szerint: állami, non-profit, for-profit
- foglalkoztatási (erre inkább használható az önkéntes munka fogalma) - nem foglalkoztatási (tevékenység jellegű)
- egyéni vagy csoportos
- rendszeres vagy alkalmi
- belföldi vagy külföldi,
- globális vagy lokális.

5. Aktivitási területei

Területei igen heterogének: a munka jellegű, „termelő”, anyagi érték előállító aktivitások, különböző szolgáltatások és szabadidős tevékenységek képezik aktivitási területeit.

A legfőbb területei:

- az egészségügyi szolgáltatások,
- a szociális szolgáltatások,
- a kulturális-oktatási szolgáltatások,
- a sport és szabadidő szolgáltatások,
- a jogvédelem, az egyenlő bánásmód, és az esélyegyenlőség értékei mentén: emberi és állampolgári jogok (szabad vallásgyakorlás, a nők jogai, a gyermekek jogai, a békéhez való jog, a munkához való jog, a lakhatáshoz való jog stb.) és állati jogok,
- a környezetvédelem.

Az aktivitási területek megoszlása még ma is erősen kor- és nemspecifikus, egyenlőtlenségei nehezen változnak. A különféle önkéntes aktivitások a munkavállaláson kívül a nők nagyobb részének ma is a legfontosabb nyilvános megjelenési lehetősége. „A korábbi évszázadok maradványaiként a nőket még ma is legnagyobb számban a szociális, vagy indirekten szociális területhez kapcsolódó terület önkéntesei között találjuk. Az esélyegyenlőtlenségre való társadalmi törekvés azonban itt is megjelenik, számos korábban a férfiak által dominált terület (pl. vezető tisztségek civil szervezetekben, pártokban) váltak a két nem közötti megosztott területté.” (Czike K.-Kuti É. 2006. 60.)

A fiatalok túl reprezentáltak az új társadalmi mozgalmakban (jogvédelem, környezetvédelem), szabadidős szervezetekben, attraktív önkéntes tevékenységekben, de a részvétel hazánkban az ilyen típusú önkéntességben különösen alacsony.

III. Önkéntes tevékenység a Debreceni Egyetem hallgatói körében

A Debreceni Egyetem hallgatói körében 2010-ben egy – az önkéntes munkájukat is érintő - online kérdőíves kutatás zajlott a „Campus-lét” a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatások, csoportkultúrák” című OTKA kutatás (K-818585) keretében. A továbbiakban ezen kutatás néhány tanulságára hívjuk fel a figyelmet a diákok önkéntes munkavégzése kapcsán.

Önkéntesség és fiatalok

Ha az önkéntesség statisztikai jellemzőit és tendenciáit nézzük, akkor az aktivitás szempontjából érdemes figyelni a bekapcsolódó korosztályok egyre fiatalodó voltára, az iskolázottság növekedésére.

Önkéntes tevékenység sajátos funkciókkal bír a fiataloknál:

- lehetőséget ad társadalmi, szakmai és állampolgári szocializációra, szereptanulásra,
- „híd szerepet” tölt be az iskola, az oktatás és a munka világa között, ezzel együtt
- közvetítő szerepet a felnőtt-lét felé, a munka, a felelős állampolgári lét felé, csökkentheti az úgynevezett „Pán Péter-szindrómát”,
- informális tanulás: tudás, tapasztalat, információszerzés hosszú távra, konkrét szakismerettől általános társadalom ismeretig, speciális készségektől általánosan hasznosíthatóig,
- az emberi kapcsolatok szélesítése, gazdagítása,
- a szakmai karrier elindítása és építése, változtatása, a munkavilágába illeszkedés, kapcsolati tőke építése, szakmai szocializáció: szakmai tapasztalatszerzés, csoportmunka (együttműködés, konfliktuskezelés) tanulása, gyakorlása, a hozzá szükséges értékek (felelősség, szolidaritás) elsajátítása,
- innováció, az aktivitás formáinak (szakmai, politikai, szabadidős) megújítása, a modern technika alkalmazása az interakcióban és a kommunikációban.

Mind az önkéntes tevékenység, mind a fiatalok szempontjából egyre nagyobb szükség van a felsőoktatásban résztvevők vizsgálatára. Igaz, a statisztikák hozzájárulnak a demográfiai bontáshoz, és van a fiatalokra vonatkozó adat is, de ezen belül még kevés az árnyaltabb megközelítés. Keveset foglalkoznak a felsőoktatási hallgatók önkéntes munkájával⁷, illetve azon belül azokkal a speciális szempontokkal, amelyek a fent említett OTKA kutatás felvet:

- milyen mennyiségi és minőségi paraméterei vannak a felsőoktatásban résztvevő hallgatók önkéntes tevékenységének (a részvétel arányai, jellegzetes tevékenységterületei, motivációi, típusai, azok nemek, intézménytípus, kar jellege szerinti megoszlása stb.)
- elsősorban milyen szocializációs és csoportképző szerepet tölt be.

Tanulás - munka - szabadidő

Vizsgálódásunkban a kiindulás e speciális réteget jellemző hármas cselekvésstruktúra lehet, azaz hogyan illeszkedik az önkéntesség a hallgatók három fő tevékenységéhez: a tanuláshoz, a munkához és a szabadidős elfoglaltságokhoz.

A hallgatók – a tevékenység típusok minden arányváltozása ellenére - fő feladata a *tanulás*. Ha az önkéntesség funkcióit elemezzük, látni fogjuk, hogy a tudatos és tudattalan informális tanulás mindig jelen van, és ez képezi az egyik jelentőségét, de főleg az új típusú formájánál, és a „szabadidős perspektíva” fényében mutatkozik meg. A mai fiatalokra és - nemi differenciát mutató - férfihallgatókra különösen jellemző. A tanulási motívum direkt, tudatos formában is jelen van az önkéntesség vállalásánál.

A másik, a mai felsőoktatási hallgatókra egyre jellemzőbb a tanulás melletti növekvő multifunkcionális *munkavégzés*. Az önkéntes munka differencia specifikája, hogy anyagi

⁷ A felsőoktatásban való részvétel egyfajta homogenitást biztosít.

ellenszolgáltatás nélküli. Így ez a munkavégzés eltér, és más funkcióval rendelkezik, mint a fizetett munka - aminek végzése sok hallgató rákényszerül, jobb esetben összhangban választott szakmájával. Megvizsgálhatjuk, hogy az önkéntes munkavégzés miben különbözik a fizetett munka sajátosságaitól, pl. nem a megélhetés biztosítója, ugyanakkor az új típusú önkéntes munkánál, a növekvő instrumentális motivációi és funkciói révén - ismét főleg a férfihallgatóknál - közvetve, hosszú távon van anyagi hozadéka, a rendelkezésre álló idő választott eltöltésénél ez tudatosul a hallgatóknál. Ilyen materiális haszna, hogy elősegíti a jobb munkaerő-piaci helyzetet, a munkahelyi elhelyezkedést, a beilleszkedést, a sikeres karriert, a későbbi jobb pozíciót és a velejáró nagyobb fizetést stb.

A hallgatóknak a bérmunkába, a fizetett munkába való involváltságának mértéke és minősége befolyásolja az önkéntes munkatevékenység mennyiségét és minőségét. Hasonlóan befolyásolja minden más tevékenységgel (tanulással, szabadidős elfoglaltságokkal) való kapcsolata.

A felsőoktatás hallgatóinak harmadik fő tevékenységi területe a *szabadidős tevékenységeké*. Ezek közé egyértelműen besorolható az önkéntes tevékenység. A társadalmi idő felosztásánál az időmérleg kutatásokban ezt figyelembe veszik (Falussy B. 2004), hiszen a tanulási idő és a munkára fordított idő utáni maradék szabadidőben végezhető. Minél többet tanul valaki és kényszerül munkavállalásra tanulmányi ideje alatt, annál kevesebb szabadideje marad, és azon belül jellegzetes időmintázat alakulhat ki. Kérdés, mi ösztönözheti a hallgatókat az önkéntes munkára, hiszen a szabadidő eltöltésnek számos, rájuk jellemző (életkorukból és élethelyzetükből: campus-lét, posztadoleszcencia stb.) adódó cselekvési lehetőségük van.

Az önkéntes munka/tevékenység sajátos szabadidő. Mert bár valaki végezheti, elsődlegesen érdekessége, vagy a vele járó szórakozás miatt, de meg kell különböztetni a mások javát szolgáló önkéntes munkát és tevékenységet a pusztán önszórakoztató szabadidős aktivitástól, annak ellenére, hogy a három - fiatalokra jellemző - tevékenységterület egymásra hatása a jellemző tendencia. (Mutz, G. 2002)

A fiatalok növekvő mennyiségű és jelentőségű szabadideje miatt is szükséges kutatni a szabadidős szokásaikat, a benne végzett önkéntes aktivitástípusokat.

Az önkéntesség gyakorisága

Eredményeink szerint a rendszeres önkéntes munkavégzés több mint kétszeresére nőtt a diákok körében 2005-től 2010-re (2-3%-ról 6-7%-ra nőtt), ami mutatja az önkéntesség növekvő népszerűségét (bár a részvételi arányok jóval kisebbek nálunk, mint a fejlett nyugati országokban). 2010-ben a Debreceni Egyetem hallgatóinak összesen 26,1%-a végzett önkéntes munkát évente vagy annál gyakrabban, ami némi bizakodással töltheti el az olvasót.

A fiatalokra jellemző önkéntesség típusok

A szakirodalom tanulsága szerint napjaink fiataljaira az új típusú önkéntesség a jellemző. Az új típusú önkéntesség specializáltabb, kevésbé ideologikus, kisebb a tagoktól elvárt szervezeti követelmény. A tradicionális, érték alapú önkéntesség csökken, miközben a szabadidős önkéntesség (pl. kulturális és sport szervezetekben való aktív részvétel) jelentősége nő. Az új típusú önkéntesség érdekes és értelmes elfoglaltságot ajánl, cselekvésorientált, rövid időtartamú elkötelezettséggel jár (projekt jelleg) és a szervezetekben erős a fluktuáció. (Wollebæk, D. – Selle, P. 2003)

Ezzel összhangban, kutatásunkban a klasszikus rendszeres önkéntes munkavégzés mellett megvizsgáltuk az egyes szabadidős önkéntes tevékenységeket is, bár az ezekben való részvétel csak akkor tekinthető önkéntes munkának, ha az illető funkciót vállal, illetve mások javára is végez munkát az adott szervezetben.

Néhány kiemelt csoporttal kapcsolatban a következő eredményeket kaptuk: Egyes nyugati országokban népszerű szervezetekben (pl. a nekem senkim sincs klub, az informatikai kar öntevékeny csoportja, vagy a személyiségfejlesztő klub) rendkívül alacsony (1% alatti) a hallgatók részvétele. A vallásos csoportban való részvétel viszont viszonylag gyakori a diákok körében (12,3%), amely különféle önkéntes tevékenységekkel járhat, például zenei kíséret és karvezetés, étel és ital biztosítása az ifjúsági összejöveteleken, ökumenikus szervezetek szervezésében a hajléktalanok segítése stb.. Átlagos gyakoriságú (3,1%-os részvétel) a debreceni mentor programban, melynek keretében felsőbb évesek segítenek az alsóbb éveseknek a beilleszkedésben. ⁸A mentálhigiénés klubban illetve az ahhoz kapcsolódó lelkielősegítő egyesületben a diákok 1,4%-a vesz részt, melynek keretében a hallgatók, telefonos lelki tanácsadást végeznek, illetve a mozgó társszolgálatban vesznek részt. ⁹

Nemenkénti sajátosságok

Az egyes csoportokban való részvételnél szignifikáns eltérések voltak nemenként is. A lányokra inkább a tradicionális típusú önkéntesség a jellemző (segítő szolgálat, karitatív munka, önkéntes szervezeti tagság), és a fiúk ugyan hasonló arányban végznek rendszeres önkéntes munkát, mint a lányok (a rendszeres önkéntesség kb. 6-7%-os, az alkalmi pedig 20%), de nem feltétlenül van szervezeti tagság (pl. pályázatírás, önéletrajzba beírható, új típusú önkéntesség jellemzi őket). A fiúknál viszonylag népszerű a sport, a kultúra területeihez kapcsolódó önkéntesség is, de a civil szervezetekben, természetvédő csoportokban, politikai szervezetekben is gyakrabban vesznek részt, mint a lányok.

Az önkéntes tevékenységekre ható okok

A következőkben az önkéntes tevékenységre ható okokat próbáltuk feltérképezni egy regressziós modell keretében. (Lásd 1. táblázat.) Az önkéntes tevékenység mérésénél egy kétértékű változóval dolgozunk, a soha nem végzőket és a többé-kevésbé rendszeres munkavégzőket (évente vagy gyakrabban végzi) különböztetjük meg.

1. táblázat: A logisztikus regressziós modell eredményei az önkéntesség előfordulására (az értékváltozók közül csak a szignifikáns hatásokat tüntettük fel)

	Exp(B)	Sig.
Nem	0,94	0,64
Életkor	0,99	0,78
Apaisk	0,95	0,08
Anyaisk	1,06	0,03
Anyagió	1,11	0,00

⁸ Egy mentornak 4-5 mentoráltja van, akikkel hetente tartják a kapcsolatot. Ugyan jár érte fizetség (egy félévben nettó 32eFt/fő), de ez csak a felmerülő költségeket fedezi (telefonszámla, utazás, postaköltség), ennyiben tehát tekinthető önkéntes munkának.

⁹ Ez utóbbi keretében az önkéntesek feladata bulikon közérzeti és pszichológiai problémák kezelése, konzultáció, elsősegélynyújtás és segítség hívása. Az önkéntesek többsége kortárssegítő, évente-kétévente változó összetétellel, szeptemberben 20-30 diák jelentkező van a feladatra. Az önkéntes munkában való részvételt kötelező felvételi beszélgetés előzi meg és egy 50 órás tréning és vizsga (személyiség fejlesztés, drogismeret, egészségügyi ismeretek témában), ami összhangban van azzal, hogy az önkéntesség egyre professzionalizáltabbá válik. A tréning után havonta 2-3 alkalommal egy éjszakát kell dolgozniuk (egy adott bulin). Fizetést nem kapnak, de nyáron ingyenesen mehetnek azon nyári fesztiválokra, amelyen a szervezet részt vesz. A diákok elmondása szerint az önkéntesek motivációja a segítség, a szakmai tapasztalatszerzés mellett az új emberek megismerése is. Az öntevékeny csoport kétharmada lány, a többi fiú, és jellemző az is, hogy a fiúk hosszabb ideig vesznek részt a szervezetben. Az önkéntes segítők nem összejáró társaság, nem alkot igazi közösséget (ez összhangban van az új típusú önkéntességgel), elsősorban a feladatra összpontosítanak, és jellemző a rövid időtartamú elkötelezettség és projekt jelleg. (Marczali V., Tercza G. 2010)

Teltpidich	0,81	0,07
Vallásdich	1,47	0,00
Anyagi jólét	0,79	0,00
Boldogság	1,86	0,00
Igaz barátság	1,38	0,01
Élvezetes élet	0,76	0,01
Segítőkészség, másokért cselekvés	1,35	0,00
Szeretetteljes ragaszkodó gyöngéd	0,79	0,03
Konstans	0,01	0,00

-2*Loglikelihood csökkenése: 6,8%. A hatások szignifikánsak, ha a szign<0,05.

Eredményeink azt mutatják - a szakirodalommal összhangban (lásd pl. Decker, P. – Halman, D. 2003) -, hogy a tradicionális szociológiai háttérváltozók (nem, életkor) hatása csekély az önkéntessége, bár az anya magasabb iskolai végzettsége kissé növeli (az elvégzett osztályok számával mérve) az önkéntességet, és a hallgató saját jobb anyagi helyzete (a több tartós fogyasztási cikkel mérve) szintén növeli az önkéntesség valószínűségét. Emellett kimutatható, hogy a falusi lakóhely is kissé növeli az önkéntességet, bár a hatás nem szignifikáns. (A családi állapot, és az hogy a diák bejárós, albérletes, saját lakásban él vagy kollégista nem mutatott szignifikáns összefüggést az önkéntességgel a kereszt táblák tanulsága szerint, így ezeket a változókat nem is vontuk be a regressziós modellbe). A külföldi kutatásokkal szintén összhangban, az értékek hatása az előzőeknél sokkal jelentősebb az önkéntességre. Eredményeink szerint a vallásosság, de főleg az egyházas vallásosság szignifikánsan növeli az önkéntesség valószínűségét a hallgatók körében. (Részletesebb adatok szerint a maga módján vallásosak 28,4%-a végez önkéntes munkát, viszont az egyházasan vallásosak 45%-a végez önkéntes munkát évente vagy gyakrabban, ami jóval átlag feletti.) A kérdőívben további 33 értéket rangsoroltak a hallgatók egy 1-5 fokú skálán, és az önkéntesség előfordulásával több érték is szignifikáns kapcsolatban volt. A boldogság preferálása, az igaz barátságot fontosnak tartók, a segítőkészség, másokért cselekvés preferálása szignifikánsan növeli az önkéntesség valószínűségét. Viszont más értékek, mint az élvezetes élet preferálása, az anyagi jólét fontossága és furcsa módon a szeretetteljes ragaszkodás, gyöngédség preferálása is csökkenti az önkéntesség valószínűségét. Mindezek szintén összhangban vannak a külföldi eredményekkel.

Összességében tehát a fiatalok növekvő arányban, de az önkéntes munka jelentőségéhez és a külföldi részvételi arányokhoz képest csak kismértékben vesznek részt az önkéntes tevékenységekben. A klasszikus demográfiai változók csak kis mértékben, míg az értékek és a vallásosság szignifikánsan befolyásolta az önkéntesség gyakoriságát. A diákokra (főleg a fiúkra) jellemző az új típusú önkéntesség, amely felhívja a figyelmet az önkéntesség újfajta mérésének szükségességére is.

További kutatások

Az OTKA kutatás keretében a továbbiakban fókuszcsoportos beszélgetéseket tervezünk különféle önkéntes szervezetekben a Debreceni Egyetemen. Kérdéseink, amit vizsgálni fogunk: (1) Az önkéntesség hogyan illeszkedik a munkához, a tanuláshoz és a szabadidős tevékenységekhez a fiatalok körében? (2) Az új típusú önkéntesség mennyiben jellemző a fiatalokra? (3) Az új típusú önkéntesség belső ellentmondásossága (instrumentális racionalitás kontra érték racionalitás) hogyan jelenik meg a fiatalok körében? (4) Milyen formákban, milyen szervezetekben folyik a fiatalok önkéntes munkavégzése? (5) Motivációk, funkciók, típusok vizsgálata. (6) Milyen értékek mentén szerveződnek az önkéntes munkát végző csoportok? Milyen a vallásosság szerepe a régi és új típusú önkéntességben? (7) Milyen az önkéntesség közösség- és csoportképző szerepe? Létrejönnek-e az egyetemi évek alatt

jellegzetes önkéntes munkát végző és önkéntes tevékenységet folytató csoportok? Milyen típusúak (formális-informális, állami, for-profit, non-profit)? (8) Milyen a társadalmi és kulturális tőkeképződés az önkéntesség során? Milyen a családi, baráti közösségek hatása? (9) Milyen az önkéntesség és az informális tanulás kapcsolata? (10) Milyen az önkéntesség prevenció, védő és korrekciós funkciója a fiatalok körében?

Felhasznált irodalom:

- Beck, U. (2003): A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Budapest
- Beck, U. (2009): A munka szép új világa, Belvedere, Szeged
- Beck, U.- Giddens, A.-Lash, S. (1994): Reflexive Modernisation. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Polity Press, Cambridge
- Castells, M. (2000): Material for an Exploratory Theory of the Network Society. Br.J. Sociol.51:5-24.
- Czike Klára – Bartal Annamária (2005): Önkéntesek és non-profit szervezetek. OFA
- Czike Klára – Kuti Éva (2006): Önkéntesség, jótékonyág és társadalmi integráció, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány
- Dahrendorf, R. (1983): Die Chancen der Kriese. Über der Zukunft des Liberalismus. Stuttgart: Deutsche Verlag
- Dalminé Kiss Gabriella (1997): Munka –politika- szabadidő, A munkaparadigma térvesztése és a politika visszavételeének lehetősége. Társadalmi Szemle 1997. 5-6. 54-63, 13-25.
- Dekker, P. Halman, D. (2003) (ed.): The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow
- Falussy Béla (2004): Az időfelhasználás metszetei. Bp. Új Mandátum Kiadó.
- Galland, O. (2004): Sociologie de la jeunesse, Armand Collin
- Hámori Balázs (1998): Érzelem-gazdaság, Bp. Kossuth Kiadó.
- Hustinx, L. (2001): Individualization and New Styles of Youth Volunteering: an Empirical Exploration. Voluntary Action, 3/2/ 57-76.
- Hustinx, L.- Lammertyn, F. (2003): Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective,
- Kaplan, M. (1975): Leisure Theory and Policy, New York, Wiley.
- Kiss Gabriella (1994): Munka és szabadidő, Szociológiai Szemle, 3.65-81.
- Marczali Veronika, Tercza Gabriella (2010): „Segíthetek?” A Debreceni Egyetem kortárssegítői. (kézirat)
- Mutz, G. (2002): Pluralisierung und Entgrenzung in der Erwerbsarbeit, im Bürgerengagement und in der Eigenarbeit. Arbeit 11/1/: 21-32.
- Offe, C. (1990): Organisierte Eigenarbeit. Das Modell Kooperationsring. Frankfurt: Campus.
- Perret, B. Roustang, G.(1993): L'économie contre la société. Paris: Seuil
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. Szociológiai Figyelő 2000/1,2. 135-157.
- Schulze, G. (2003): A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása In: Wessely Anna (szerk.): A kultúra szociológiája. Osiris Kiadó, Budapest, 186-204.
- Somlai Péter (1997): Szocializáció, Corvina, Budapest
- Stebbins, A. R. (1996): Volunteering: A Serious Leisure Perspective, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, vol.25, no.2, June
- Török Emőke (2006): Túl léphetünk-e a bérmunka társadalmán? Szociológiai Szemle. 2.sz.
- Wollebæk, D., Selle, P. (2003): Generations and Organizational Change. In: Dekker, P. Halman, D. (2003) (ed.): The Values of Volunteering. Cross-Cultural

Perspectives.Kluver Academic/Plenum Publishers, New York, Boston, Dordrecht,
London, Moscow 161-179.